

A BALÁCAI KÖZPONTI VILLAÉPÜLET MŰEMLÉKI HELYREÁLLÍTÁSA

A hazai római kori épületmaradványok sorában igen rangos hely illeti meg a balácai villát. Általános régészeti értékein túl ui. jelentős a romok fellelésének körülményei és időpontja miatt — tehát kutatás- és tudománytörténeti szempontból —, település- és építészettörténeti vonatkozásban, az alkalmazott szerkezetek változottsága következtében, és nem utolsósorban az itt talált társművészeti alkotások gazdagságáért.

A villaépület központja volt a kb. 6 ha területet elfoglaló villagazdaságnak, amelynek mind a határfalai, mind különböző rendeltetésű épületei — a századelő régészeti-kutatási készségének a „szintjén” — ismerteknek tekinthetők, s ezt a teljességet tekintve, az együttes provinciánkban egyedülálló. Maga a főépület tipologailag a peristylum-villának és a porticus-villának az ötvözete, ami ugyancsak unicumot jelent a tartomány udvaros rendszerű villaépületeinek sorában. Az udvar kialakításának építészeti jellegzetessége, hogy a kerengőjét nem a szokásos, szabadon álló támaszsor övezte, hanem ablakkal tagolt falazat, a körfolyosó tehát porticus fenestrata rendszerben került kivitelezésre. Bár a villagazdaságnak — feltehetően — önálló fürdőépülete volt, a főépületnek a főbejárat melletti helyiségcsoportja az effajta udvaros villák fürdőinek elrendezésére utal — ami ismét valami sajátos típusmódosulást, fejlődéstörténeti problémát sejtet. Sehol máshol hazánk területén meg nem maradt építéstechnikai értékeket képvisel a külső északi folyosó nagyméretű, boltozott fűtőcsatornája, több válaszfal favázis szerkezetű megoldása, központi praefurniuma stb. A villa mélyén elhelyezkedő apszisos főhelyiség, a tablinum nyugati oldalát kísérő keskeny folyosó helyzete italikus hagyományokat őrzött meg. S mindezekhez járul a pavementális és a murális ékítmények sorozata: a tablinum mozaikpadozata — jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum földszinti kupolaterének manapság már oda nem illő járuléka — és még további helyiségek opus musivuma, rengeteg terrazzomaradvány, valamint annyi falfestményrészlet, amennyiből sok négyzetméternyi felület valós rekonstrukciója vált lehetségessé mind az udvarban, mind a belső helyiségekben.

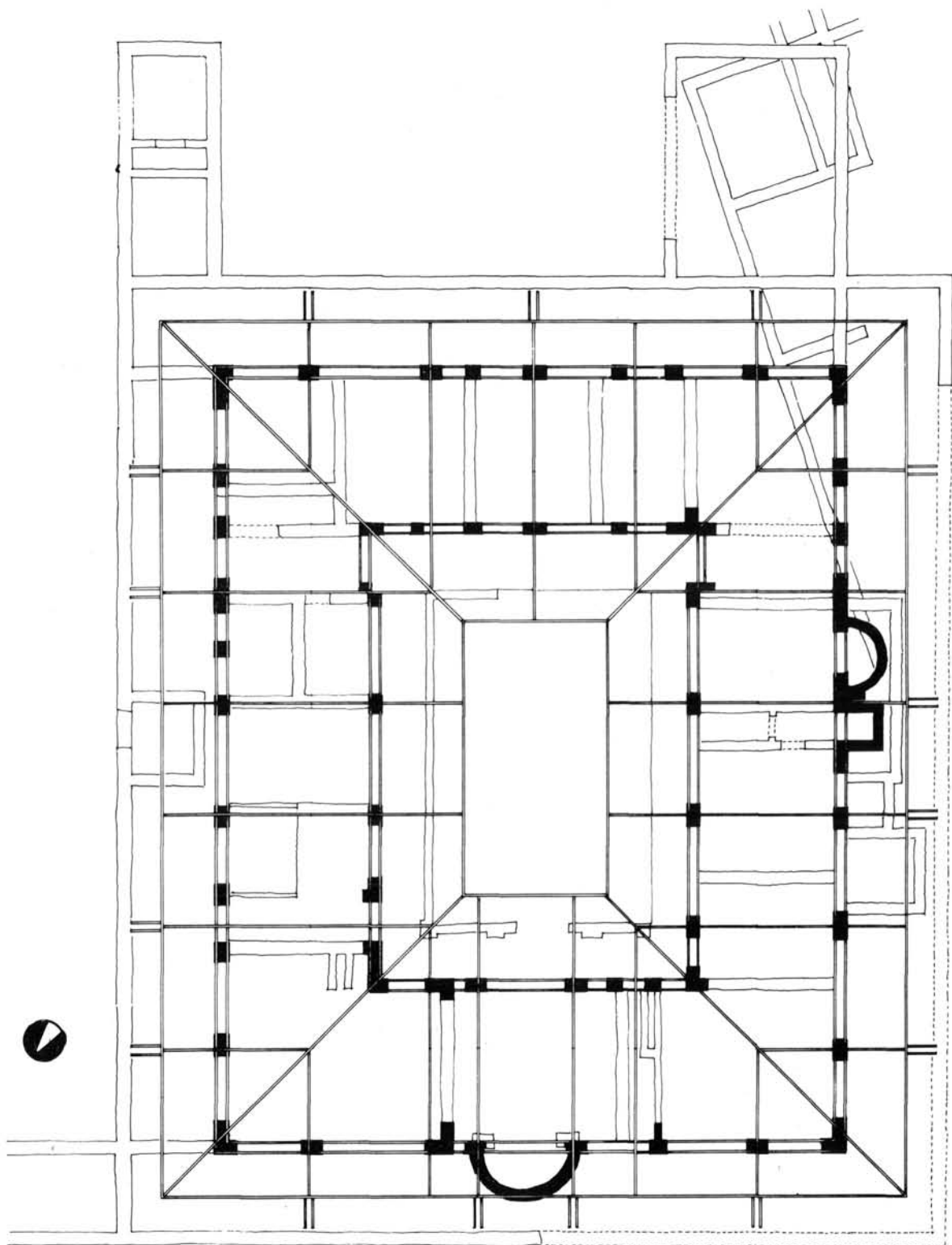
Az illetékes Bakonyi Múzeum vezetőségének megfontolt kezdeményezése, a vezető régész szakmásteretete, avatottsága, valamint az anyagiakat biztosító hatóságok és szervezetek tiszteletet érdemlő lokálpatriotizmusa — mondhatom így is:

bölcsessége — tette lehetővé, hogy mindezek a közelmúltig feledésbe merült — és összefüggéseikben ismeretlen, illetve általánosan nem tudatosult — értékek ne maradjanak véka alá rejtve, hanem országos hatókörű kulturális-didaktikai élményforrássá váljanak. A műemlékvédelem, a műemlék-helyreállítás lényegében aránykérdés: akkor sáfárkodik helyesen az e téren illetékesek összessége, ha az anyagi kultúra fejlődésének minden egyes szakaszára figyelve, egy-egy történelmi korszak meghatározó jelentőségű reprezentánsait kezeli megkülönböztetett gondossággal, mert így válik a nemzeti-népi közösség múltjának láttatott összképe reálissá és igazzá. Nos, a balácai villagazdaság a hazai római kor kultúrájának vonatkozásában egyik ilyen együttese, ezért volt helyes és indokolt, hogy a vele való bánás, a szokványostól eltérően, nagyvonalúban essék.

Az újra meginduló ásatásokat követően a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság és a Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti és Elméleti Intézete közösen programot dolgozott ki a villagazdaság műemléki helyreállításának lehetőségeit megvizsgáló. Az átfogó jellegű elgondolások megvalósításának első ütemeként a központi épület helyreállítása jelöltetett meg, amelynek tervezését az Országos Műemléki Felügyelőség vezette el a műegyetemi intézettel. Ezzel egyidőben megindult az ásatásokat és az üzemeltetést segítő létesítmények telepítése, a közút mellett parkoló létesítése, a vízellátás, az áramszolgáltatás biztosítása stb.

A központi épület műemléki helyreállításának az alapelve adott volt: amennyiben az újra napvilágra hozott építészeti részleteknek időt álló oltalmat akarunk biztosítani, amennyiben a különböző helyekre áttelepített mozaikokat vissza akarjuk helyezni oda, ahonnan elszármaztak, és amennyiben a falfestmény-rekonstrukciókat eredendő architektonikus összefüggéseikbe kívánjuk visszaállítani — akkor az épületmaradványt teljes egészében le kell fedni. Mindezek azonban nem kisebb feladatot jelöltek ki, mint kerekén 1000 m²-nyi alapterület lefedésének a megoldását.

A római kori épületelemleink műemléki helyreállítási gyakorlatában ilyen nagy méretű védőtető létesítésére eddig sehol sem volt szükség, mert ahol efféle igény felmerült, ott elegendő volt az épületek egy-egy szakaszának vagy egy-egy helyiségének fedél alá kerülnie. Savariában

1. ábra. A fedélszék alaprajza. Abb. 1. Grundriss des Dachstuhls

0 10 M

az Isis-szentélykörzet templomának főhomlokzati rekonstrukciója — benne az eredeti domborműsorozat — kapott ilyen védelmet, továbbá a templom falazata, valamint a szentélykörzet nyugati tabernasorának néhány helyisége; Gorsiumban a Basilica Maior alatt talált lakóház falfestmény-rekonstrukciója számára létesült kisebb védőépület; Aquincumban, a polgárvárosban pedig a Collegium Iuventus magánfürdőjének in situ maradt „Birkózó mozaikja”, fürdőkádja és fűtőberendezése került zárt téri foglalatba; ugyanitt a múzeumépület előtt fekvő egyik helyiségbe — eredeti helyére — kerül visszahelyezésre a korábban innen elvitt „Dirke bűnhődése” témájú mozaik, aminek oltalmazására is védőlétesítmény épült, míg a Collegium Iuventus ún. képteljes terme, lefedve, afféle kis múzeum célját is szolgálja, mert abban az aquincumi castrum helytartói palotájának néhány mozaikját, az egyik parancsnoksági épület mennyezetrekonstrukcióját s egyéb helyreállított falfestmény-pannót állítottak ki.

Ezek a védőlétesítmények általában úgy készültek, hogy az oldalsó térhatároknak csak kisebb szakaszai létesültek közből, nagyobb részüket azonban üvegpallókból — ún. Copilit profil-üveg elemekből — összeállított válaszfal képezte, míg a lefedés sík monolit vasbeton lemezzel történt. A térfalak ilyenén megoldása mind elvi, mind esztétikai, mind szerkezeti, mind gyakorlati szempontból időt állónak, általában alkalmazhatónak bizonyult, mivel a védőlétesítmény az eredeti építészeti adottságokból vált kifejleszhetővé, zárt tér jött létre magától adódó, transzparens megvilágítással, a rusztikus kőfal és az üvegfal szabályos, vertikális vonalazású textúrájának egymásmellettisége artisztikus felület-hatásokat eredményezett, az üvegfal egyszerűen és gyorsan kivitelezhető és elkészülte után semmiféle különösebb kezelést — tisztogatást — nem igényelt, a felmenő faltestek és pillérek pedig bármilyen lefedésmódot lehetővé tettek.

A balácai villa esetében az oldalsó térhatárok kiképzését illetően tehát új módszerekkel nem kellett kísérletezni, a hatalmas alapterületet azonban — a kisebb objektumoknál alkalmazott — monolit vasbeton lemezzel lefedni roppant körülményes lett volna, de e szerkezet véglegessége és „építettsége” miatt elvileg sem lett volna helyes itt ilyen építeni. Kézenfekvőnek látszott ehelyett ragasztott faszerkezetű tartókból lefedést konstruálni, abból a korszerű szerkezet-fajtából, amely az utóbbi időben — éppen a különleges igények kielégítésére — igen közkedvelté vált. Ragasztott faanyagú tipustartókból — tehát a legegyszerűbb fajtáiból is — 12–15 m-es fesztaóvságú terek hidalhatók át csak két szélső alátámasztással. A tipustartók trapéz alakú formájából önként adódik, hogy a felső részükön enyhe lejtésű tetősík, az alsó részükön pedig síkmennyezet képezhető ki.

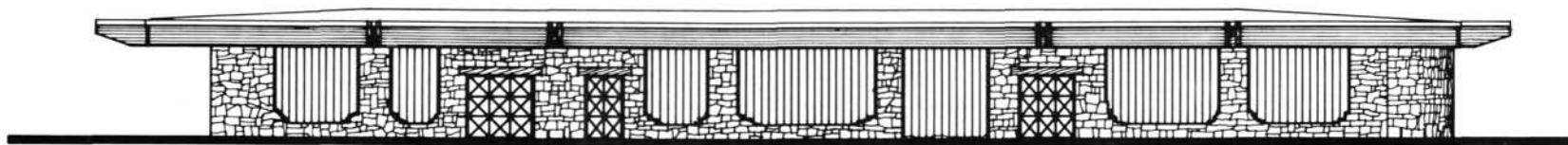
A tervek a központi épület téri körülzárását tüzték ki megoldandó célul, valamint a kerengő és a helyiségtraktusok teljes lefedését. Az épület külső térhatárán folyamatosan váltakoznak kő és sárga színű üvegfelület-szakaszok, a szobák és a kerengő közös falvonalában azonban csak

pillérek kialakítása vált szükségessé, a tartók alátámasztásának céljaira. Alaprajzi vetületben az épület falainak csupán 1/5-e került így fel-falazásra. A tartók mind a külső folyosók, mind a fedetlenül hagyott udvar 3–4 m-es túlnyúlással kerültek elhelyezésre. Az épület egykori — szinte pontos mértaniassággal történt — kitűzése tette lehetővé, hogy a tetőidom szabályos legyen: derékszögekben megtörő, önmagába záruló szárnyak fölötti nyereggető. A tetőszerkezet külső oldalait konzolosan előreugró vízköpők sora tagolja. A külső körítőfal eredeti nyíláshelyeibe fából készült, keresztrácsos üvegezett ajtók kerültek, és hasonló szerkezetű mellvédrendszer övezi az udvar körfolyosóját is, kivéve annak nyugati oldalát, ahol tömör fafal vonul a falfestmény-rekonstrukció hordozószerkezeteként. A falkép-rekonstrukció külső előterében a tetőszél kellő mértékben előreugrik, így a falfestményeknek csak télvíz idején kell provizórikus letakarrással védelmet nyújtani. A nyíláskiváltások és a küszöbkiegészítések anyaga fa. A szobák, folyosók terrazzopadozata és az udvar kőjárdája is kiegészítést nyert, az udvar vízelvezetésére kialakított rendszer figyelembe vette — felhasználta — az eredeti római csatornák nyomvonalait.

A feladat összetettsége és a megoldás újszerűsége szinte szükségszerűen azt hozta magával, hogy mind a tervezés, mind a kivitelezés során bizonyos változtatásokra volt szükség, hogy az előzőekben leírt — s végül — kivitelezésre került állapot létrejöhessen.

Az eredeti tervdokumentáció szerint a tetőzet amplitúdója csupán 12 m volt; a tetőszerkezet felső hőszigetelést és alsó deszkamennyezetet kapott, az udvari nagy falfestmény-rekonstrukció pedig védő üvegréteg alá került. Többszöri konzultáció eredményeképp a tetőzet részleges áttérvezésére került sor, s ezáltal a felmerült problémák javát meg lehetett oldani. A 15 m-es tartók alkalmazására való áttéréssel — a lefedhető alapterület megnövelésével — az udvari falfestményes falszakasz üveglapokkal való letakarása feleslegessé vált, az üveges megoldás az attraktív rekonstrukció élvezését erősen akadályozta volna. A nagyobb tetőzet sem tudta azonban a külső folyosók vízvédelmét teljesértékűen megoldani. A konzolos vízköpők ellenére az esővíz — számíthatóan — az oldalfolyosók külső határfalára csorog, és ezért a falakba fűrt nyílásokon át kell a vízelvezetést megoldani, de csak akkor, amikor mintegy kikísérletezhetővé válik az időjárás előidézte helyzet követelményeinek orvoslása.

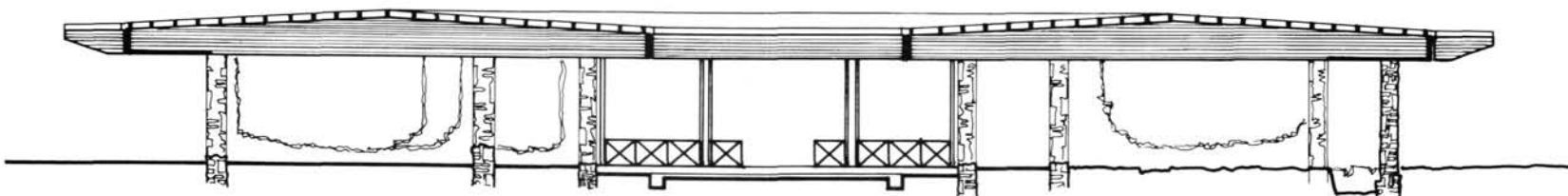
A tetőzet tartóinak kiosztásrendje természet-szerűleg nem követhette a válaszfalakét, így a tervezés folyamán úgy tűnt, hogy ebből a divergenciából valamiféle zavaró térhatás sarjad. Ezért javasolta az eredeti terv a deszkamennyezet létesítését, amely fölül egységes, nyugodt felületet képezett, emellett alkalmas volt a válaszfalak vonalába elhelyezendő — kiállítási célokat is szolgáló — könnyű pannók felső rögzítésére is. A tetőszerkezet elkészültével azonban kiderült, hogy annak elkendőzésére, deszkamennyezettel való elrejtésére semmi szükség, ellenkezőleg: a

2. ábra. Északi homlokzat

Abb. 2. Die nördliche Fassade

3. ábra. Metszet az udvaron át

Abb. 3. Querschnitt durch den Hof

konstrukció megmutatása kívánatos, esztétikus megjelenése, a faanyag tetszetős színe miatt, de elvi megfontolásokból is. A mennyezet helyének kijelölése ui. óhatatlanul méretasszociációkat szül. Helytelen lett volna tehát, ha az apszisok nyílásaiban, a vállvonal felett éppen csak megindított homlokíveket merev, vízszintes sík metszette volna át, a tetőszerkezet megláttatásával viszont a helyiségek hajdani magasságának mértéke „nyitott kérdés”-nek maradt, s az jutott kifejezésre, hogy az új lefedés elsősorban a védelmet szolgálja, s emellett csupán valamiféle utalást közvetít a fedett és a fedetlen épületrészek viszonyára vonatkozólag, nem pedig — ma már meg nem állapítható — helyiségmagasságok pontos kijelölését célozza.

Így alsó deszkaboritást csak a tetőszerkezetnek a külső körítőfalakon kívüli sávja kapott, a zárt-ság elérése céljából és a biztonság okából. A válaszfalpannókat viszont — a fejlesztés, illetve a „berendezés” során — csupán alul rögzíthetően kell megoldani és így elhelyezni.

Különleges megoldást kívánt a tetőhéjalásként szolgáló — az ilyen enyhe hajlásszögű lejtésre egyedül alkalmas — alumínium trapézlemezek elhelyezésmódja a tetősarkokon. A vápák és a sarokélek vonalában ui. ebből a tetőhéjanyagból meglehetősen bonyolult a lemezek találkozásait és összemetszését megoldani, a kikísérletezett végső megoldás az általános műszaki gyakorlat szempontjából és használhatónak — általánosíthatónak — bizonyulhat. Az alumínium tetőhéj a belsőben alulról látható, mivel hőszigetelés nem került alája.

A munkák kivitelezését — a Veszprém Megyei Beruházó felügyeletével — az Országos Műemléki Felügyelőség Székesfehérvári Építésvezetősége (építési-elhelyezési munkák) és az agárdi Agrokomplex ad hoc munkaközössége (tetőszerkezet) végezte, rajtuk kívül azonban több vállalat is érdekelt volt a részletfeladatok megoldásában. A kivitelezők öntevékeny leleményességgel oldották meg a gyakorlati részletkérdéseket, amire szükség is volt a menet közben felmerült problémák miatt. A kivitelezés tehát széles körű kollektív munkával történt, tagadhatatlanul dicséretes eredménnyel. Nem hallgatható azonban el, hogy szerencsésebb lett volna, ha a tervek realizálásának az egészét az OMF végezte-irányította volna, amit sajnos kapacitásnehézségek miatt nem tehetett meg. És last but not least: a felújítások méltatása során nem szabad megfeledkeznünk a társ-művészeti emlékeket restauráló művészek tevékenységéről, hiszen keze munkájuk által válik igazán rómaivá a belsők atmoszférája. Csak az tudja kellőképpen értékelni szerepüket, akinek módjában volt műhelytitkaikba betekinteni, látván, hogy milyen összetett — szellemi, művészeti, művészi, technikai stb. — készség, hozzáértés és tapasztalat kell ahhoz, hogy a milliányi darabkára széthullott töredékekből az eredetiek élmenye megelevenedjék. Többéves munkájuk sikerének örvendezhetnek mind a szakemberek,

mind az idelátogatók és — megérdemelten — ők maguk is.

Összefoglalásként megállapítható, hogy az ismertett műszaki eszközökkel, szerkezetekkel, ezek felhasználásmódjával a balácai villagazdaság központi épülete fölé emelt létesítmény a hazai római kori építészeti emlékeinek védelmének „történelmében” sajátos, egyedi, egyedüli megoldást képvisel. A felépítmény külső megjelenésében utal az épület hajdani tömegformájára, s a körítőfalakon belül is létrejöttek hasonló — közvetetten érvényesülő — effektusok. A tágas interieurnek, a természetes anyagok textúrája-színe, valamint a fényhatások változatossága, máshoz alig hasonlítható atmoszférát kölcsönzött, érdemes keretül-közegül az ide visszazármaztatott — visszazármaztatandó — társ-művészeti értékeknek. Ha mindezt nem is lehet az itáliai műemlékvédelmi gyakorlat — analógia-ként felemlíthető — remekének, a szicíliai Piazza Armerina mértékével mérni, annyi bizonyos, hogy az első ütemként kitűzött célt: „római villamúzeum” létrejöttét a jövőben kibontakoztatandó műemlékegyüttes középpontjában — az eddig történetek elérték, méltónak beöltötték.

A villamúzeum üzemeltetési és installációs jellegű munkálatai elkezdődtek, részben megvalósultak. Elkészült a belső mesterséges világításrendszer, kijelölésre kerültek a kiállítóárlók helyei: elsőként a kerengő északi hátfalának vonalában. A helyiségszámok, feliratok stb. készítése is folyamatban van, ugyanúgy, mint a többi falfestménymaradvány rekonstrukciója. Nyitott kérdés azonban a főhelyiségnek, a tablumnak a padlóburkolat-megoldása. A korszerű műemlékvédelmi elvek szerint ide vissza kell helyezni a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő mozaikot, az épületünk legbecsesebb értékét. S ez nem is olyan probléma, mint ami a görögök és az angolok között az „Elgin márványok” miatt feszül, hiszen országunk belügye, így — kétségtelenül nagyvonalúságot igénylő intézkedéssel — az eredeti összefüggések „rekonstrukciója” itt is létrejöhet. Mert így válna teljessé a munka, s végső fokon ez a gesztus értelmezné — mondhatnám: szentesítené — mindazt a fáradságot, gondot, gondosságot, anyagi ráfordítást stb., aminek az árán a védőépület megvalósult.

A központi épület helyreállítása természetesen csupán első — vitathatatlanul a legjelentősebb — lépés a balácai villagazdaság teljes műemléki rekonstrukciója felé. Remélhetőleg általános körülményeink és viszonyaink engedni hagyják, hogy a végcél megvalósuljon, s ne is a távoli jövőben. Arra azonban mindig ügyelnünk kell, hogy minden közbeeső fejlődési fázis olyan összképet mutasson, hogy az a környezet római kori genius locijának a megelevenedését érzékeltesse, s ne zavarják az ide zárandokló — feltehető — ezrek tanulási és élményszerzési vágyát-igényét — kényszerűségből és szükségéből született — diszharmonikus mozzanatok.

GYULA HAJNÓCZI

DIE WIEDERHERSTELLUNG DER KUNSTDENKMÄLER
IM ZENTRALVILLAGEBÄUDE ZU BALÁCA

Der Verfasser hat den Bauplan der römischen Villa und des Ruinengartens gemacht, in dem er den Grundriss der ehemaligen römischen Villa darstellt. Das Dach, das über die Zentralgebäude der ehemaligen Villa aus Holz gestellt worden ist, ist teilweise den einheimischen und ausländischen Beispielen nach hergestellt worden. Es ist einerseits ein Schutzgebäude

und andererseits begrenzt es den ständigen Vorstellungsraum.

Der Verfasser stellt es ausführlich vor, wie die Planungsarbeiten mit den archeologischen Beziehungen zusammenhängen. Die Bauarbeit hat die Aufsichtsamtstelle der Landes-Kunstdenkmäler, die Bauleitung zu Székesfehérvár und AGROKOMPLEX von Agárd durchgeführt.